

TERRA SIGILLATA

De benaming terra sigillata is waarschijnlijk ontleend aan rode geneeskrachtige 'bolus' aarde die in de oudheid op het eiland Lemnos werd geborgen en in de vorm van pastilles werd verkocht. De verkoop van dergelijke aarde was blijkbaar een succesformule, want later ging men ook op andere plekken echte gezegelde aarde ('terra sigillata vera') winnen en verkopen.

Hieronder zal ik achtereenvolgens de volgende aspecten van dit bijzondere aardewerk behandelen: de productie, de typologie en belangwekkende vindplaatsen in Nederland.

De productie

Terra sigillata is een rode aardewerksoort met een gesinterde deklaag. De rode kleur komt onder andere voort uit het ijzergehalte van de klei. Onder gesinterde deklaag wordt verstaan dat de bovenste laag van het aardewerk begonnen is te verglazen, waardoor de deklaag ondoordringbaar is geworden en geen vocht meer opneemt. Overigens bestaat de deklaag niet uit glazuur, maar uit de fijnste deeltjes van de klei die bij de productie wordt gebruikt. Door voortdurend de klei te spoelen, komen de kleinste deeltjes als een dun vlies op het water te liggen, waarna ze worden 'gepakt' om vervolgens te dienen als deklaag. Glazuur bestond overigens wel in de Romeinse tijd, neem bijvoorbeeld groen geglazuurd aardewerk dat te Kesteren-de Woerd (Gld.) is gevonden. Glazuur is echter in de oudheid meer uitzondering dan regel.

Het bijzondere van terra sigillata is dat het aardewerk in een moffeloven wordt vervaardigd. Een moffeloven is een oven waarbij bak- en stookruimte van elkaar gescheiden zijn, dit in tegenstelling tot de doorsnee Romeinse oven. In de praktijk betekent dit dat er buizen door de oven heen lopen die de gassen en de rook afvoeren en tegelijk indirect warmte afgeven. Als gevolg van dit speciale bakproces heerst er zowel tijdens het stoken als het afkoelen een zgn. oxiderende atmosfeer. Dat wil zeggen dat het ijzer in de klei de kans krijgt om te oxideren, omdat er voldoende zuurstof in de oven aanwezig is. Door deze oxidatie ontstaat de kenmerkende rode kleur.

(Reliëf versierde) terra sigillata wordt op de draaischijf vervaardigd.

Enkele versieringstechnieken wil ik hier noemen:

- a) **Vormschotels.** Dit zijn op de draaischijf gemaakte schotels, waarvan de binnenkant de vorm heeft van het buitenprofiel van het uiteindelijke produkt. In deze zacht gebakken schotels wordt de klei gedrukt, vervolgens er voorzichtig uitgehaald, nadat deze gedroogd is én daardoor gekrompen, om vervolgens te worden voorzien van een op de draaischijf vervaardigde voet of rand. Het meeste versierde aardewerk wordt op deze wijze gemaakt;
- b) **Barbotine:** het met behulp van een spuit opleggen van natte klei;
- c) **Rolstempel:** met behulp van een schijfje waarop steeds weer hetzelfde motief wordt herhaald, brengt men een versiering aan;
- d) **Inkerven.** Met behulp van een mes of spatel wordt versiering ingekrast;
- e) **Holle stempels.** Denk bijvoorbeeld aan een leeuwenkop op sigillata. Deze werd in een holle stempel gevormd, waarna hij aan de wand van het aardewerk werd geplakt.

In dit artikel wordt aandacht besteed aan een bijzondere groep van bijvondsten: het terra sigillata-aardewerk. Terra sigillata is belangwekkend aardewerk. Het is erg nauwkeurig te dateren, omdat de vormen een tamelijk snelle en uniforme ontwikkeling hebben doorgemaakt. Behalve de vorm zijn op de onderzijde aangebrachte stempels, versiering en samenstelling van het baksel (kleur) ook van belang, wil men een sigillata-scherf in het juiste tijdsvak kunnen plaatsen.

Kom Dragendorff 37
Ø 24 cm, Trier.

Erg belangrijk bij de productie van aardewerk is, dat het voordat het in de oven wordt gezet, de tijd krijgt om te drogen. Anders explodeert een pot of beker, omdat het water niet meer kan ontsnappen, omdat de buitenkant van de klei door de warmte begint te verdichten. De productie komt al met al heel nauw kijken; in productiecentra worden grote hoeveelheden misbaksels gevonden; soms zelfs een heel 'tapijt'. Na het drogen kan het aardewerk nog steeds niet in de oven: meestal wordt het nog gepolijst en in een dunne kleipap gedompeld, waarna het weer opnieuw te drogen wordt gezet. Vaak wordt de bodem nog even in het zand gedrukt, zodat bij het stapelen in de oven de potten niet aan elkaar blijven plakken.

Terra sigillata wordt in verschillende centra gefabriceerd. De oudste sigillata die in Nederland wordt aangetroffen is de zgn. Arretijnse waar (het wordt ook wel Italische sigillata genoemd), vernoemd naar de Italiaanse plaats Arezzo, gelegen ten oosten van Florence. Dit aardewerk is rechtstreeks vanuit Italië naar ons land gebracht en wijst op een zeer vroege Romeinse context, dat wil zeggen tot ca. 20 na Chr. We moeten deze vondsten plaatsen in de tijd waarin de legioenen van keizer Augustus ons land veroverden of nog maar net veroverd hadden; dergelijke scherven zijn in ons land zeer zeldzaam.

Vanuit Italië heeft de productie zich verder verspreid. Veel sigillata uit de eerste eeuw na Chr. is afkomstig uit Zuid-Gallië; archeologen spreken beknopt gezegd over Zuid-Gallische TS. Een erg belangrijk productiecentrum in Zuid-Gallië is La Graufesenque (productie ca. 30-120 na Chr.). Nederland is werkelijk overspoeld met aardewerk uit deze plek, gelegen tegenover de stad Millau.

Fragment van de onderkant van een bord met stempel van de maker.

Fragment van een kom met prachtige versiering.

In tegenstelling tot de Arretijnse waar, kom je op dit aardewerk voor het eerst de naam van de pottenbakker gevolgd door de stempel *officina* (werkplaats) tegen, onder keizer Claudius is dit de meest voorkomende stempelvariant. Overigens zijn er vele andere stempels bekend, ik wil de betekenis van enkele stempels noemen: *fecit* (heeft dit gemaakt), *manus* (van de hand van).

Vanuit Zuid-Gallië verplaatst de productie zich in de tweede eeuw naar Midden- en Oost-Gallië. Dit heeft alles te maken met de nabijheid van de afzetmarkt. Naarmate de consument zich verplaatst (denk aan de Romeinse veroveringen, het Romeinse leger was een

grootverbruiker), verplaatst de productie zich. Midden- en Oost-Gallische baksels kunnen van elkaar worden onderscheiden, doch niet door de gemiddelde detectorzoeker. Dit is echt specialistenwerk, waar met name archeologen uit Nijmegen in gespecialiseerd zijn. Zij kijken naar aspecten als kleur, vorm, stempels en hardheid. Een belangrijk centrum uit Midden-Gallië is Lezoux, een voorbeeld van een Oost-Gallische productieplaats is La Madeleine, maar ook bijvoorbeeld Rheinzabern (Duitsland, productie vanaf ongeveer 150).

De typologie

In 1895 schreef H. Dragendorff het artikel 'Terra sigillata. Ein Beitrag zur Geschichte der griechischen und römischen Keramik'. In dit artikel werden de vaak voorkomende sigillata-vormen beschreven, bijvoorbeeld Drag. 27 en 29. Sinds het verschijnen van dit historisch betoog wordt bij het bepalen van de vorm verwezen naar Dragendorff en in sommige gevallen Ritterling en soms Knorr. Zoals we wel vaker zien in de archeologie is al lang geleden een belangrijke basis gelegd, die nog steeds (enigszins gewijzigd) toepasbaar is. Enkele vormen staan afgebeeld.

Belangwekkende vindplaatsen

Terra sigillata wordt in alle uithoeken van het Romeinse rijk gevonden en zelfs buiten de grenzen van het imperium romanum wordt dergelijk materiaal nog gevonden. Eén van de belangwekkendste vindplaatsen van terra sigillata in Nederland is Vechten. Het aantal hier gevonden aardewerkfragmenten is zo groot, dat er over internationale importantie mag worden gesproken. Het aardewerk is uitgebreid bestu-

Scherf met grafitto, gevonden op de stort in Alphen.

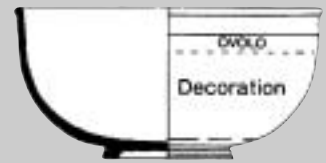
Scherf met versiering.

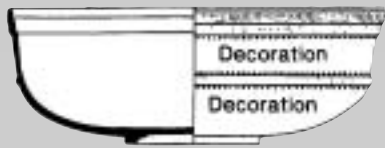
Dragendorff 11

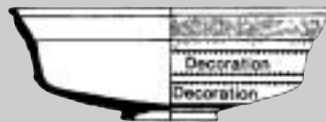
Dragendorff 30

Dragendorff 37

Dragendorff 25 (vroeg)

Dragendorff 29 (laat)

Déchelette 67

Knorr 78

Dragendorff 15/17

Dragendorff 18

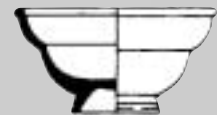
Dragendorff 33

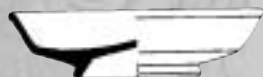
Dragendorff 15/17R

Dragendorff 18R

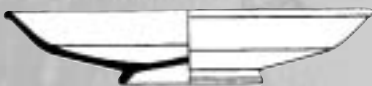
Dragendorff 27

Dragendorff 18/31

Dragendorff 31

Dragendorff 18/31R

31R

45

Curle 21

deerd en gepubliceerd door één van de grootste kenners op dit gebied: dr. Rien Polak. In Velsen is de nodige vroege Arretijnse sigillata gevonden en natuurlijk is Nijmegen als legerplaats voor legioenen een niet te onderschatten locatie. Het totale aantal in Nederland gevonden TS-scherven loopt dan ook in de vele duizenden.

In het Engels staat terra sigillata ook wel bekend als Semian Ware, waar bij het Semian wordt verwezen naar het eiland Samos. Een echte aanrader: detectorzoekers die door dit artikel nieuwsgierig zijn geworden en het fijne van hun bijvondsten willen weten, en die bovendien niet terug-

schrikken voor de Engelse taal, kunnen het boek 'Roman Semian Pottery in Britain' van Peter Webster (1996) aanschaffen. Een ideaal boek voor beginners op dit interessante onderzoeksterrein.

Wouter van den Brandhof

Foto's:

J. Bosma, C. Leenheer.